

**INOVACIJSKI PROJEKT: ŠOLA ZA RAZLIČNE UČENCE – TO ZMOREM TUDI JAZ –
UČENCI Z MOTNJO AVTISTIČNEGA SPEKTRA V OSNOVNI ŠOLI**

MODRA VRTNICA

Paola je drugačna! Drugačna od vseh.

Toda, kdo je rekel, da morajo biti vsi ljudje enaki?

Zame je Paola MODRA VRTNICA.

*Počasi spoznavamo, da je PAOLIN svet drugačen od našega. Ne
poznamo ga, neznan je in neudoben. Vstopiti vanj je kot stopiti na
neznan planet.*

Mnogo je stvari, ki jih Paola ne razume, ki jih razume drugače kot mi.

Mnogo je stvari, ki jih Paola razume, mi pa ne.

Modre vrtnice so zelo redke.

O njih vemo zelo malo, zelo malo.

*Vemo le, kaj potrebujejo, da bi bile bolj lepe, bolj modre, bolj zdrave –
takšne MODRE vrtnice kot Paola, potrebujejo veliko LJUBEZNI.*

Gerda Klein

Vodja projekta: Vida Klun, Osnovna šola Ivana Cankarja Ljutomer Podružnica Cvetka Golarja

Člani projektne skupine: Alenka Tancoš, Marjetka Vidovič, Sanja Kovačič, Nelica Petek, Marija Kašič, Tanja Zanjkovič, Valerija Marič, Metka Sobočan Sarjaš, Natalija Šparakl, Natalija Recek Janžekovič, Mojca Hrnčič, Mateja Štefanec.

V projektu so sodelovali učenci redne osnovne šole, osnovne šole s prilagojenim programom z nižjim izobrazbenim standardom in učenci posebnega programa vzgoje in njihovi starši.

Strokovna konzulentka: Sonja Dobravc, Zavod RS Celje.

Uvod

Smo podružnična osnovna šola, ki izvaja vzgojno-izobraževalni program v treh oddelkih prilagojenega programa z nižjim izobrazbenim standardom in dveh oddelkih posebnega programa vzgoje in izobraževanja. Mobilni specialni pedagogi in psihologinja se vključujejo tudi v izvajanje programa s prilagojenim izvajanjem in dodatno strokovno pomočjo na matični šoli.

Kot šola imamo svojo vizijo in se odpiramo za nove izzive. Otokom želimo zagotoviti možnost za najugodnejši napredek in razvoj, katerega končni cilj je doseganje čim višje stopnje neodvisnosti in socialne vključenosti.

Pri načrtovanju izboljšav izhajamo iz sodobnega koncepta vzgoje in izobraževanja otrok s posebnimi potrebami iz sistemsko-interaktivnega modela izobraževanja. S strategijami odprtega in fleksibilnega učnega okolja, načini učenja in poučevanja transformiramo vzgojno-izobraževalni proces, uresničujemo vizijo spoštljivega sodelovanja med vsemi udeleženci izobraževanja, promoviramo razvoj učenčevih kompetenc, veščin za učenje in življenje, razumevanje kvalitete telesnega in duševnega zdravja, okoljsko vzgojo, socialno in vseživljenjsko učenje ter ustvarjamo pogoje za soudeležnost in socialno vključenost otrok s posebnimi potrebami v okolje.

Na naši šoli se izobražujejo tudi učenci z MAS, in sicer v 9-letni redni osnovni šoli, na podružnični osnovni šoli v prilagojenem programu z nižjim izobrazbenim standardom in posebnem programu vzgoje in izobraževanja.

Otroci z MAS v ZUOPP do sprejema dopolnitev ZUOPP niso bili opredeljeni kot posebna skupina otrok s posebnimi potrebami. Tudi v smernicah za delo do sedaj še ni pripravljenih navodil in prilagoditev za delo s to skupino otrok. Komisije za usmerjanje so jih uvrščale v različne skupine otrok s posebnimi potrebami. Nobena od teh kategorij pa ni upošteva specifičnih potreb teh otrok. Glede na njihove kakovostno drugačne potrebe, ki zahtevajo posebno razumevanje in načine obravnave, jim je potrebno zagotoviti takšen okvir za vzgojno-izobraževalno delo, ki jim bo omogočalo glede na njihove sposobnosti in specifične potrebe, z primerno organizacijsko in metodično-didaktično izvedbo, prilagoditvami idr. optimalne pogoje za njihov učni in psihosocialni napredek in kasneje vključitev v delo in socialno okolje.

Namen projekta:

Inovacijski projekt TO ZMOREM TUDI JAZ je nastal na osnovi potreb vseh treh udeležencev v vzgojno-izobraževalnem procesu:

- učiteljev, ki potrebujejo za kvalitetno vzgojno-izobraževalno delo dodatna znanja in stalno strokovno izpopolnjevanje ter supervizijo;
- učencev z MAS, ki potrebujejo takšne pristope in metode dela, ki bodo prilagojene njihovim sposobnostim in posebnim potrebam ter
- staršev, ki potrebujejo za otroka zgodnjo obravnavo in pomoč ter svetovanje.

Cilji projekta:

- načrtovati in izvajati učenje in poučevanje za učence z MAS tako, da jim zagotovimo optimalen izobraževalni in psihosocialni razvoj in napredek, kjer poleg akademskih znanj spodbujamo razvoj kompetenc za učenje in življenje, ki jim bodo omogočile čim večjo neodvisnost in samostojnost v življenju ter socialno vključenost v okolje;
- izboljšati kakovost učenja in poučevanja ter življenja otrok z MAS;
- oblikovati priporočila in prilagoditve za delo z učenci z MAS.

Raziskovalno vprašanje:

Kako načrtovati in izvajati poučevanje in učenje za otroke z MAS, da jim bomo zagotovili optimalen izobraževalni in psihosocialni razvoj in napredek in jih usposobiti za čim bolj samostojno življenje?

Predstavitve raziskovalnega problema:

S pripravo na izvajanje projekta ŠOLA ZA RAZLIČNE UČENCE – TO ZMOREM TUDI JAZ - UČENCI Z MOTNJO AVTISTIČNEGA SPEKTRA V OŠ smo pričeli v šolskem letu 2009/10 in ga nadaljevali v šolskih letih 2010/11, 2011/12, letos ga zaključujemo.

Po Mednarodni klasifikaciji bolezni MKB 10 je MAS uvrščena v skupino pervazivnih razvojnih motenj, v katere sodijo avtizem v otroštvu, atipični avtizem, Rettov sindrom in druge vrste dezintegrativnih motenj v otroštvu, Aspergerjev sindrom idr.

Pogostost MAS se je v zadnjih desetletjih povečala celo do dvajsetkrat in predstavlja najhitreje naraščajočo razvojno motnjo. Dve tretjini otrok je dečkov, tri četrte otrok z MAS ima tudi motnjo v duševnem razvoju. Motnjo ostale četrte otrok, pri katerih so sposobnosti normalne, pa imenujemo »visoko funkcionalni avtizem« ali Aspergerjev sindrom.

Otroci z MAS so zelo heterogena skupina s kompleksno in heterogeno etiologijo ter genetsko osnovo. Obravnava otroka z MAS zahteva multidisciplinaren pristop, timsko obravnavo strokovnjakov različnih strok (pedopsihiater, nevrolog, psiholog, defektolog, logoped, učitelj) in staršev. Pomembna je zgodnja postavitve diagnoze, da se otrok čim prej vključi v rehabilitacijski program.

Glede na to, da je MAS doživljenjska motnja, ki se pojavi pred tretjim letom starosti, večina otrok potrebuje posebno skrb in pomoč vse življenje.

Pri nas imamo tri ravni zahtevnosti programov, v katere se vključujejo otroci z MAS (program z enakovrednim izobrazbenim standardom, prilagojen program z nižjim izobrazbenim standardom in posebni program vzgoje in izobraževanja). V te tri ravni programov usmerjajo otroke v skladu s sposobnostmi in posebnimi potrebami, v času šolanja pa tudi v skladu z njihovimi učnimi dosežki in delovanjem.

Otroci z MAS (Aspergerjev sindrom), ki se izobražujejo v rednih osnovnih šolah, so na osnovi odločbe o usmeritvi vključeni v program s prilagojenim izvajanjem in dodatno strokovno pomočjo (do 5 ur pomoči). To so otroci, ki imajo takšne razvojne in učne zmožnosti, da bodo predvidoma s prilagojenim izvajanjem in dodatno strokovno pomočjo dosegli vsaj minimalne standarde znanj za predmete določenega razreda.

Strokovna skupina za pripravo, izvajanje, spremljanje in evalvacijo pripravi individualiziran program, kjer se določijo oblike in metode dela na posameznih predmetnih področjih ali učnih predmetih, način izvajanja dodatne strokovne pomoči, prehajanje med programi ter potrebne prilagoditve pri organizaciji, preverjanju in ocenjevanju znanja, napredovanju in časovni razporeditvi pouka. Pri oblikovanju individualiziranega programa sodelujejo tudi starši in otrok.

V prilagojen program z nižjim izobrazbenim standardom se vključijo otroci z lažjo motnjo v duševnem razvoju. Za vsakega otroka se izdelata individualiziran program, glede na zmožnosti otroka se pri učno-vzgojnem delu se izvaja diferenciacija in individualizacija učno-vzgojnega dela.

Otroci z zmerno in težjo motnjo v razvoju se vključujejo v posebni program vzgoje in izobraževanja, kjer vzgojno-izobraževalno delo poteka individualizirano, za vsakega otroka pa se izdelata individualiziran program.

V vseh treh programih se za otroka z MAS prizadeva zagotoviti ustrezne pogoje, ki omogočajo otrokov maksimalni razvoj.

Strokovni delavci se pri svojem delu srečujemo s številnimi vprašanji in dilemami. V šolski praksi ugotavljamo, da otroci z MAS niso obravnavani kot posebna skupina otrok s posebnimi potrebami, prav tako tudi Navodila za izobraževalne programe s prilagojenim izvajanjem in dodatno strokovno pomočjo za devetletno osnovno šolo ne vključujejo priporočil in prilagoditev za to skupino otrok.

Učni programi so usmerjeni predvsem v doseganje akademskih znanj, potrebno bi jih bilo dopolniti cilji, ki zajemajo specifične potrebe teh otrok.

Ker je bila večina otrok z MAS usmerjenih kot otroci s primanjkljaji na posameznih področjih učenja, govorno – jezikovno motnjo ali kot dolgotrajno bolni otroci, so strokovni delavci pri načrtovanju vzgojno – izobraževalnega dela in izvajanju dodatne strokovne pomoči izhajali iz navodil za te tri skupine otrok s posebnimi potrebami. Vendar so ugotavljali, da je simptomatika otrok z MAS takšna, da jo lahko le deloma najdejo Navodilih za izobraževalne programe s prilagojenim izvajanjem in dodatno strokovno pomočjo za otroke z govorno – jezikovnimi motnjami, primanjkljaji na posameznih področjih učenja in dolgotrajno bolnimi otroci.

Skupini otrok z MAS je učni program potrebno prilagoditi glede na njihove specifične potrebe, prav tako cilje, metode in oblike dela ter pristope in prilagoditve.

Težave, s katerimi se srečujemo strokovni delavci pri vzgojno-izobraževalnem delu, se nanašajo tako na metodično in didaktično izvedbo pouka, zahtevnost programa, prilagoditve in organizacijo dela, časovne prilagoditve, prilagoditve pri preverjanje in ocenjevanje znanja idr.

Strokovni delavci iščemo in identificiramo tiste oblike ter metode, ki bi otrokom z MAS olajševale učenje. Poudarek dajemo obvladovanju temeljnega znanja in povezovanju le-tega z življenjskimi izkušnjami.

Ugotavljamo, da smo za tako zahtevno strokovno delo premalo usposobljeni. Zato smo se tudi odločili za izvedbo projekta.

Metoda raziskovanja

V raziskovanju smo uporabili metodo akcijskega raziskovanja, uporabljali smo naslednje tehnike raziskovanja (opazovanje, vodeni razgovor, anketni vprašalnik, spin analizo, portfolio učitelja in učenca, samorefleksijo, evalvacijo). V raziskavo so bili vključeni otroci, ki se izobražujejo na redni osnovni šoli (4), v prilagojenem programu z NIS (3) in posebnem programu vzgoje in izobraževanja (1). Akcijsko raziskovanje je potekalo po naslednjih korakih:

1. Krog (šolsko leto 2009/10)

1. Korak

Analiza stanja in opredelitev namena, ciljev in raziskovalnega vprašanja:

- Učitelji in drugi strokovni delavci niso dovolj strokovno usposobljeni za delo z otroci z MAS, potrebujemo dodatna znanja in usposabljanje..
- Posebej zahtevno je didaktično načrtovanje pouka in sama izvedba pouka (glede na specifične potrebe posameznega otroka in prilagoditve posameznemu otroku).
- Tudi priprava individualiziranega programa za otroke z MAS postavlja strokovne delavce pred zahteve, za katere se velikokrat čutijo premalo kompetentne.
- Za učitelja je pomembno, da identificira tiste metode in oblike dela ter pristope, ki otroku olajšujejo učenje,
- Raven inteligentnosti učencem ne zagotavlja skladnih učnih dosežkov.
- Vzgojno – izobraževalno delo je v šoli osredotočeno predvsem na standarde znanj. Vendar pa je za otroka z MAS poleg standardov znanj potrebno i tudi cilje s področja komunikacije, socialne integracij, razvoj socialnih kompetenc, vedenja idr.
- Otroci z MAS potrebujejo določene prilagoditve, ki izhajajo iz njihovih specifičnih potreb.
- V ZUOPP otroci z MAS niso opredeljeni kot posebna skupina, čeprav pri vzgojno – izobraževalnem delu potrebujejo prilagoditve v metodično – didaktični izvedbi pouka, zahtevnosti programa, sami organizaciji in izvedbi, preverjanju in ocenjevanju znanja idr. V ZUOPP je potrebno otroke z MAS opredeliti kot posebno skupino otrok s posebnimi potrebami in zanje pripraviti navodila delo.
- Premajhna je povezanost med zunanjimi strokovnimi inštitucijami, ki otroke obravnavajo in šolo.

- Ker v Pomurju ni ustreznih inštitucij za obravnavo otrok z MAS, se morajo otroci v obravnavo vključevati v druge regije, nekateri otroci pa so prvič obravnavani šele ob vključitvi v šolo.
- Tudi za delo s starši in poklicno orientacijo je potrebno na šoli razviti ustrezne aktivnosti in usposobiti strokovne delavce.

2. Korak: Priprava smernic za oblikovanje učnega pristopa (opis primanjkljajev, načela pomoči, priporočila za delo, prilagoditve)

3. Korak: Učinkovitost pristopa (portfolio, refleksija, spin analiza, anketni vprašalnik, samoevalvacija)

4. Korak (interpretacija rezultatov)

2. Krog (šolsko leto 2010/11), učinkovitost pristopa, izboljšave (spin analiza, samoevalvacija)

3. Krog (dopolnitev koncepta dela – samoevalvacija, refleksija)

4. Izvajanje pristopa 2011/12 (evalvacija, dopolnitev)

5. Izvajanje pristopa 2012/13 (evalvacija, refleksija)

6. Predstavitev IP na Zavodu republike Slovenije za šolstvo za pridobitev 5. stopnje razvoja novosti.

Spoznanja in ugotovitve

MAS je razvojna motnja s pomembnimi deficiti na področju socializacije, imaginacije, simbolne igre, govorno jezikovnih spretnosti, potencialih za učenje idr. Otrok z MAS ima težave s konceptualizacijo, podrobnostnim mišljenjem, z »mono obravnavo informacij«, težave s teorijo uma, s posploševanjem, mišljenje je dobesedno. Zaradi motene predelave senzornih informacij imajo učenci z MAS specifična predznanja, svet doživljajo konkretno, fragmentirano, so nefleksibilni, pasivni in imajo težave z razumevanjem navodil, nalog in usmeritev.

Pervazivnost MAS in posebni slog mišljenja se odraža na vseh področjih vsakdanjega življenja: učenju, delu, veščinah, samopomoči, različnih dejavnostih, spanju, prehranjevanju, urejenosti, samostojnosti, odnosih, gibanju in vedenju, socialni vključenosti idr. Tako imajo učenci z MAS težave z osvajanjem preprostih, vsakodnevnih opravil in odnosov, socialnih interakcij, v komunikaciji, v izražanju in razumevanju čustev, razvijanju domišljije, gibanju, vedenju v množici, v odnosih z drugimi, v dnevni rutini, z urnikom, z upoštevanjem osnovnih pravil šolskega reda, v prilagajanju, sprejemanju skupine sošolcev idr.

Težave so prisotne od zgodnjega razvoja dalje. S starostjo in dozorevanjem postajajo vsakdanje situacije za otroka z MAS vse bolj težavne. Na veliko področjih razvoja je vse polno majhnih korakov, ki so pri njih drugačni ali jih ni.

Pomembna je čimbolj zgodnja diagnoza in vključitev otroka v terapevtsko obravnavo ter primeren vzgojno-izobraževalni program. Obravnava naj bo celostna.

»Za diagnozo mora biti prisotna motnja v socialni interakciji, komunikaciji in pomembno zoženje interesov ter ponavljajoče se stereotipno vedenje« (Macedoni-Lukšič, 2006, str. 116). Te lastnosti se morajo kazati do 3. leta starosti.

Macedoni-Lukšičeva (2006) omenja tudi diagnostični postopek, ki naj bi obsegal celotno oceno otrokovega razvoja. Potekal naj bi na dveh ravneh. Pri ravni naj bi se nadaljevale preiskave, kjer so pomembne naslednje indikacije: odsotnost čebljanja do prvega leta, odsotnost različnih gest pri prvem letu starosti, odsotnost posamezne besede do 16 meseca starosti ter izguba že pridobljenih sposobnosti. V primeru, da te preiskave kažejo neko posebnost, otroka napotijo na drugo raven diagnostičnega postopka. Na tej ravni naj bi opravili nevrološke in druge medicinske preiskave, uporabili naj bi tudi intervju in opazovanje ter oceno razvoja na področju govora in komunikacije ter vsakodnevnega vedenja. Pri sumu na MAS bi z otrokom opravili še presnovne in genske preiskave možganov. V diagnostičnem postopku sodelujejo tudi starši.

Glede na specifiko funkcioniranja na posameznih področjih učenja in glede na specifične potrebne potrebuje otrok z MAS pri poučevanju in učenju pomoč na vseh ravneh vzgojno-izobraževalnega dela; tako pri poučevanju in učenju, pri pridobivanju znanj in spretnosti, metodah in tehnikah dela, pri utrjevanju, preverjanju in ocenjevanju znanja, organizaciji dela idr.

Prilagoditve se razlikujejo glede na intenziteto in vrsto simptomov pri posameznem otroku z MAS ter glede na njegov intelektualni nivo.

Pomoč otrokom z MAS mora biti usmerjena v pridobivanje znanj, veščin in spretnosti, ki se jih bo učenec kljub primanjkljaju s pomočjo posebnih metod in oblik dela ter ob uporabi pripomočkov, lahko nauči.

Posebno pozornost pa moramo posvečati tudi načrtovanju funkcionalnih ciljev s področja socializacije, razvoju socialnih veščin, komunikaciji, čustvovanju, imaginaciji, govoru, gibanju. V vzgojno-izobraževalnem procesu moramo biti usmerjeni tudi v razvoj in kompenzacijo tistih veščin in spretnosti, ki podpirajo otrokovo prilagoditev širšemu družbenemu okolju.

Raven inteligentnosti učencem z MAS ne zagotavlja skladnih učnih dosežkov in prav tako ne prilagojenega vedenja za življenje.

Strokovni delavci v šoli (učitelji, spec. pedagogi, psihologi, pedagogi idr.) niso dovolj strokovno usposobljeni za delo z učenci z MAS, zato bi bilo potrebno strokovne delavce šole vključiti v strokovno izpopolnjevanje, usposabljanje in supervizijo ter vzpostaviti mrežo sodelovanja z zunanjimi strokovnimi inštitucijami, ki obravnavajo otroke z MAS.

V program s prilagojenim izvajanjem in dodatno strokovno pomočjo so Komisije za usmerjanje otrok do sedaj praviloma vključevale le specialne pedagoge kot izvajalce dodatne strokovne pomoči, vendar menimo, da je potrebno poleg specialnega pedagoga vključiti tudi logopeda, psihologa in socialnega pedagoga.

Za vsakega otroka z MAS strokovna skupina za pripravo, izvajanje, spremljanje in evalvacijo izdelava individualiziran program s cilji, organizacijo dela, prilagoditvami pri učenju in poučevanju, kjer naj bodo opredeljeni tudi načini za sprotno ocenjevanje otrokovega napredka, kar pomeni tudi sprotno prilagajanje in dopolnjevanje individualiziranega programa potrebam otroka. Predstaviti ga je potrebno staršem in otroku, saj poznavanje namena in ciljev vpliva na motivacijo za delo, prav tako pa tudi na uspešnost otroka.

Pomembno je sodelovanje s starši. Starši naj bodo dejavno vključeni v sodelovanje s šolo, naj bodo deležni primernih navodil za delo z otroki. Strokovni delavci šole od staršev lahko veliko izvemo o samem otroku in pridobimo koristne informacije.

Starše je potrebno vključiti v načrtovanje individualiziranih programov, ne le pri načrtovanju učnih ciljev, pač pa tudi na področju neakademskega ciljev (razvoju socialnih spretnosti, učenju socialnih veščin, prilagojenega vedenja, komunikacije idr.). Tudi te cilje je potrebno vrednotiti skupaj s starši ob evalvacijah programov, saj pomembno vplivajo na kasnejšo socialno vključenost.

Učence z MAS je potrebno obravnavati kot posebno skupino otrok s posebnimi potrebami in zanje pripraviti tudi navodila za delo z ustreznimi prilagoditvami.

Učno okolje mora biti oblikovano tako, da bo otrok lahko poleg znanj razvijal spoznavne in socialne sposobnosti in kompetence, saj želimo, da doseže čim višjo raven samostojnosti in socialne vključenosti.

Koncept pomoči otrokom z MAS mora biti zastavljen tako, da upošteva celotno otrokovo osebnost, njegovo vsakdanjo situacijo v šoli in doma ter življenjsko perspektivo.

2. PRIPOROČILA ZA DELO Z UČENCI Z MAS

A. Opis področja primanjkljajev

1. Motnje socialne interakcije:

- prizadetost uporabe multiplega verbalnega vedenja, kot so pogled iz oči v oči, obrazni izrazi, drža telesa in geste, s katerimi se uravnava socialna interakcija;
- neuspešnost pri vzpostavljanju odnosov z vrstniki, ki so primerni razvojni stopnji otroka;
- pomanjkanje spontanega iskanja skupnih interesov, zadovoljitev ali dosežkov z drugimi ljudmi;
- pomanjkanje normalne želje po druženju z vrstniki;
- pomanjkanje socialne čustvene recipročnosti;
- redko išče tolažbo ali naklonjenost pri drugih osebah, kadar je v stiski;
- nerazumevanje napisanih pravil;

- pomanjkanje motivacije, da ustreže drugim;
- neupoštevanje socialnih dogovorov, ki imajo za posledico čudaško socialno in čustveno neprimerno vedenje;
- nesposobni so uvideti stvari iz zornega kota drugih ljudi;
- strogo upoštevanje pravil in nerazumevanje izjem;
- omejena sposobnost predvidevanja, kaj se bo zgodilo ali priklica ponovne uporabne preteklih izkušnje brez vizualnih opor.

2. Kvalitativna prizadetost komunikacije:

- zaostanek v govornem razvoju v primerjavi s pričakovanim kljub normalnim socialnim spodbudam;
- izrazito prizadeta sposobnost vzpostavljanja in vzdrževanja konverzacije pri osebah s sicer ustreznim govorom;
- formalno pravilen ekspresivni govor z nagnjenjem k natančnemu izrazoslovju, običajno v nenavadni »staccato« intonaciji (prozodija);
- stereotipna in repetativna uporaba govora ali indiosintaktični govor;
- blaga do zmerne motnja razumevanja jezika na konkretni ravni ob sicer odločnem govornem izrazu;
- odsotnost raznolike igre pretvarjanja ali socialne posnemovalne igre, primerne otrokovi razvojni stopnji;
- težave v nebesednem sporazumevanju brez ustrezne gestikulacije in mimike;
- dobre govorne sposobnosti, vendar brez socialne zavesti – nesposobnost začeti pogovor ali ga nadaljevati, govorjenje izključno o lastnih interesih, nesposobnost poslušanja drugih;
- način govorjenja, ki je zelo dobeseden, kaže na slabo razumevanje ali popolno nerazumevanje fraz ali šal;
- šibko povezovanje socialnega, čustvenega vedenja in komunikacije.

3. Omejen, ponavljajoč se in stereotipen vzorec vedenj, interesov in dejavnosti:

- prezaposlenost z enim ali več stereotipnimi in omejenimi vzorci zanimanja, ki je nenormalno zaradi intenzivnosti;
- nefleksibilno vztrajanje pri specifičnih, nefunkcionalnih rutinah in ritualih;

- stereotipni in ponavljajoči se gibalni manierizmi (zvijanje ali tresenje prstov);
- trajna prezaposlenost z deli predmetov;
- stiska ob majhnih, nepomembnih spremembah v okolju.

4. Obsesivni interesi za ozka področja, npr. astronomija, vremenoslovje, glasba idr.

5. Igra:

- ne razvijejo domišljajske igre, njihova igra je stereotipna, repetitivna manipulacija z objekti. Sposobni so se naučiti enostavnih iger (oblačenje in slačenje punčk, hranjenje in podobno), vendar v tem ne uživajo in ne razumejo pomena.

6. Kognitivni razvoj:

- težave se kažejo na področju izvedbenih funkcij v pripravi in izvajanju bolj zapletenih nalog in oblik vedenja, pri vzdrževanju pozornosti, obvladovanju impulzov, načrtovanju dejavnosti, uporabi povratnih informacij, reševanju problemov in mentalni prilagodljivosti;
- pri centralni koherenci, tj. sposobnost izločiti bistvo, dosegajo nižje rezultate (pri šibki centralni koherenci se osredotočijo na detajle namesto na bistvo sporočila).

5. Pozornost:

- težave imajo s preusmerjanjem pozornosti, niso sposobni najti smisla (centralna koherenca), bolj so odvisni od motenj, ki izvirajo iz njih kot tistih, ki prihajajo od zunaj.

6. Zaznavanje:

- izogibajo se določenim vrstam dražljajev (zatiskajo si ušesa, odklanjajo določeno hrano);
- iščejo obliko stimulacije (visoki zvoki, vzorci sence in svetlobe, stiskanje ...).
- njihova posebnost je tudi, da zaznavajo podrobnosti ločeno od celote in jih ne zmorejo povezati v smiseln kontekst. Istega predmeta ne prepoznajo, če ga vidijo v drugačni legi oziroma v novem kontekstu.

7. Čustvovanje:

- niso se sposobni vživljati v druge;
- pomanjkanje socialno-čustvene reciprocitete se kaže v težavnem in nenavadnem odzivu na čustva drugih ali nesposobnost prilagajanja vedenja socialnemu kontekstu;
- izražajo in doživljajo le osnovna čustva kot so jeza, veselje, žalost in pogosto čustva slabo nadzirajo;

- nekateri se zavedajo realnih nevarnosti, ni pa jih je strah običajnih stvari;
- ne zmorejo avtorefleksije.

8. Vedenje

Simptomi, ki jih razvije otrok z MAS, so predvsem kompenzacija stisk, ki jih otrok doživlja. Zaradi kaotičnega doživljanja okolja in sebe samega je neprestano v stresu. Zato na njegovo odzivanje, vedenje in simptome gledamo v tem kontekstu.

Ne razume zahtev okolja, ne zna izražati svojih želja in potreb, težave ima pri socialnem vključevanju in odnosih z vrstniki, ne zna jih vzdrževati, kar omejuje njegovo sposobnost učenja in odzivanja.

9. Socialna komunikacija

Študije kažejo, da je pri otrocih z MAS najbolj prizadet pragmatični vidik govora, ki je največkrat povezan z razvojnim zaostankom otroka. Nekateri otroci ne osvojijo nobene besede, večinoma pa vsaj nekaj besed. Pri nekaterih se razvoj govora prične komaj pri petih letih, drugi pa se kljub temu, da niso razvili govora, naučijo brati, razumejo posamezne stavke, zgodbe v celoti pa ne. Govor lahko tudi nepravilno glasovno modulirajo, na primer govorijo z neustrezno jakostjo, tempom in monotono.

Pri MAS izstopajo tri posebnosti:

Eholalija, posredna ali neposredna (gre za ponavljanje besed ali stavkov, ki jih otrok sliši od drugih), ki jo uporablja v komunikacijske namene.

Metaforičen ali indiosinkratičen govor, ko otrok besede ali stavke poveže z določeno situacijo in ga potem na ta način uporablja. Tudi asociativne zveze so unikatne in jih tuj človek ne razume.

Zamenjava zaimkov; otrok ne zna pravilno uporabljati zaimkov »jaz« in »ti«.

Učenje spretnosti komunikacije je zelo povezano z motečim vedenjem. Samo moteče vedenje ima pri otroku z MAS pogosto funkcijo komunikacije. Avtoagresivnost, eholalija in drugi vedenjski vzorci lahko otroku z MAS nadomeščajo besedne odzive ali pobude in imajo enako vlogo kot sredstva, ki jih uporabljajo drugi v običajni komunikaciji.

Zato je izredno pomembno, da je strokovna pomoč usmerjena ne zgolj v učno pomoč oz. doseganje standardov znanj, pač pa tudi na cilje, ki zadovoljujejo otrokove posebne potrebe na socialnem, čustvenem področju, komunikaciji idr.

10. Socialno vedenje

Zavedati se moramo, da je vedenje otrok z MAS, ki se nam zdi tako težko obvladljivo, odsev težav, s katerimi se otrok sooča.

Vedenjski pristopi npr. modifikacija vedenja, vedenjska terapija in drugi pristopi so lahko zelo učinkoviti za izboljšanje življenjske kakovosti otroka. Vendar se moramo zavedati, da ni

samo enega pristopa, ki bi bil učinkovit za otroke z MAS. Različne pristope je potrebno kombinirati in jih prilagoditi posameznemu otroku.

Cilj, ki ga s temi dejavnostmi želimo doseči je sistematično povečati pozitivno, zaželeno vedenje in ga okrepiti. Okrepiteve morajo biti tako močne, da otroka z MAS motivirajo.

Prilagojeno (adaptivno vedenje) je zmožnost osebne in socialne neodvisnosti v vsakdanjem življenju za osebo z MAS. Je ocena in kazalec ravni, do katere je oseba z MAS sposobna uresničiti svoj potencial v procesu prilagajanja zahtevam okolja.

Po mnenju številnih avtorjev je adaptivno vedenje najpomembnejši napovednik za samostojno življenje oseb z MAS. zato morajo biti vzgojno-izobraževalni programi bolj usmerjeni v to področje. Nekateri avtorji celo menijo, da je prilagojeno vedenje praviloma pomembnejše dejavnik od ugotovljene ravni inteligentnosti.

NAČELA POMOČI Z OTROKOM Z MAS

1. Načelo celostnega pristopa

Pomoč mora biti zasnovana celostno, kajti le takšen pristop pomoči lahko omogoči ustvarjanje optimalnih pogojev za napredovanje na poti učenja in prilagajanja, saj posameznika upošteva kot osebnost v celoti, pri čemer izhaja iz domene, da je posameznik s svojim ravnanjem vselej del ožjega in širšega socialnega okolja.

2. Načelo interdisciplinarnosti

Pri delu z otroci z MAS je pomembno dobro sodelovanje med različnimi strokovnjaki na šoli – učitelji, svetovalnimi delavci, psihologi, mobilnimi specialnimi pedagogi, socialnimi pedagogi in vodstvom šole idr. ter tistimi, ki otroka obravnavajo v zunanjih inštitucijah. Pomembna je strokovna izmenjava znanj in izkušenj s strokovnimi delavci šole, starši in strokovnimi delavci drugih inštitucij.

3. Načelo partnerskega sodelovanja s starši

V procesu pomoči otroku je pomemben odnos med domom in šolo, torej sodelovanje s starši. Starši so učitelju pomemben vir informacij. Ustvariti želimo delovni odnos, dobro sodelovanje, da lahko skupaj s starši in otrokom raziskujemo in odkrivamo ter soustvarjamo dobre rešitve za otroka. Starši sodelujejo pri oblikovanju individualiziranega načrta pomoči, pri načrtovanju, izvajanju, spremljanju in vrednotenju.

4. Načelo odkrivanja in spodbujanja močnih področij ter kompenzacija šibkih področij

Pri otroku je potrebno osvetliti in spodbujati močna področja oz. zmožnosti otroka, ki mu bodo, če jih bo razvijal, omogočala optimalni razvoj in napredek. Opredeliti pa je potrebno tudi primanjkljaje, ki jih je potrebno kompenzirati (predvsem na čustvenem, socialnem in vedenjskem področju), da se bo otrok kasneje znašel in vključil v družbeno okolje. Prav tako je potrebno identificirati tiste metode in oblike dela, ki bodo otroku olajševale učenje.

5. Načelo udeležnosti učenca

Je temeljnega pomena pri načrtovanju pomoči otroku, pomeni soustvarjanje, sodelovanje, iskanje in raziskovanje, ki naj spodbuja otrokovo notranjo motivacijo in odgovornost.

6. Načelo zagovorništva in samozagovorništva

Tukaj gre za vprašanje izražanja in zastopanja otrokovih interesov in želja v posameznih postopkih, spoštovanje otrokovih posebnosti in uresničitve zaveze, da je otrokova korist glavno vodilo odločanja o otrokovih pravicah. Za otroka z MAS je pomembno učenje in poučevanje ter razvijanje različnih veščin izražanja, uveljavljanja, zagovarjanja in samozagovornosti.

7. Načelo postavljanja realnih ciljev

Ključno za izobraževanje otroka z MAS so cilji, ki mu jih zastavimo v programu. Ti morajo biti realni, dosegljivi in morajo poleg akademskih znanj obsegati tudi dodatne cilje, ki celostno zadovoljujejo otrokove posebne potrebe (komunikacije, socializacije, imaginacije, igre, kognicije, pozornosti idr).

9. Načelo odgovornosti in načrtovanja

Za vsakega učenca z MAS je potrebno izdelati individualiziran program, pri katerem sodelujejo vsi izvajalci in člani strokovne skupine za pripravo, izvajanje in evalvacijo programa ter starši in otrok.

10. Načelo vrednotenja

Bistven element vsakega projekta pomoči je spremljanje in vrednotenje otrokovega napredka. V tem procesu sodelujejo tudi starši. Učenčev napredek mora biti zapisan v otrokovo dokumentacijo, saj lahko le na podlagi te ocene sklepamo, ali je posamezna oblika pomoči primerna in uspešna ter na tej podlagi načrtujemo pomoč otroku.

11. Načelo dolgoročne usmerjenosti

MAS je doživljenjska motnja. Zato težave niso le problem osnovnošolskega izobraževanja. Potrebno je biti usmerjen tudi na dejavnike, ki so pomembni za dolgoročno ugodnejši izid oz. zmanjšanje težav ter kvaliteto kasnejšega življenja.

STRATEGIJE UČENJA IN POUČEVANJA TER PRILAGODITVE V RAZREDU

Sodobni koncept pomoči otrokom z MAS je zastavljen tako, da upošteva celovito otrokovo osebnost, njegovo vsakdanjo življenjsko situacijo v šoli in doma ter življenjsko perspektivo. Usmerjeni smo k vzpostavljanju takšnega učnega okolja, ki zagotavlja ustrezne pogoje za optimalen razvoj otroka.

Učno okolje naj otroka z MAS spodbuja, da bo razvijal spoznavne in socialne sposobnosti ter kompetence, saj želimo, da doseže tudi čim višjo raven samostojnosti in vključenosti v družbeno okolje. Kompenzirati je potrebno tiste primanjkljaje, ki bodo otroku omogočali, da se bo znašel v širšem družbenem okolju in osvetliti tiste močne plati, ki mu bodo omogočile,

da se bo v tem okolju lahko razvijal in uveljavljal. Osnovni namen je raziskovanje pogojev, ki v procesa učenja in pomoči omogočajo otrokovo optimalno udeleženoost.

V strokovni literaturi je veliko različnih mnenj o izobraževalnih programih za otroke z MAS. O enotnem programu za otroke z MAS ne moremo govoriti, saj gre za zelo heterogeno skupino otrok, prav tako ne moremo govoriti o enotnih modelih organiziranosti programov. Poudariti pa je potrebno to, da je učni program potrebno dopolniti s cilji, ki zadovoljujejo posebne potrebe otrok z MAS. Zato mora vsak individualiziran program za otroke z MAS poleg učnih ciljev obsegati tudi primanjkljaje, ki jih bomo poleg učnih ciljev kompenzirali.

Ameriški nacionalni svet za raziskovanje pri Akademiji za znanost je pooblastil skupino strokovnjakov iz različnih področij, da so oblikovali smernice za izobraževanje otrok z MAS (Jurišič, 1991). Ugotovitve o tem, kaj je potrebno upoštevati pri izobraževanju z MAS, so strnjene v šestih točkah:

1. Spodbujanje funkcionalne komunikacije.
2. Učenje socialnih veščin.
3. Spodbujanje učenja spretnosti igre in ustrezne rabe igrač.
4. Načrtovanje poučevanja, ki vodi k posploševanju in vzdrževanju kognitivnih ciljev v naravnih povezavah. Poudarek je na funkcionalnih ciljih na kognitivnem področju, področju socializacije in komunikacije.
5. Pri reševanju vedenjskih težav uporabljamo pozitivne pristope.
6. Poučujemo uporabno, smiselno znanje.

Strokovna skupina, ki je na šoli izvajala inovacijski projekt, priporoča:

- Priložnosti za učenje otroka z MAS naj bodo ponavljajoče in načrtovane.
- Starši naj bodo dejavno vključeni in deležni primernih navodil za delo z otrokom.
- Osnova za izobraževanje vsakega otroka z MAS je individualiziran program s cilji, organizacijo dela in prilagoditvami. V individualiziranem programu naj bodo opredeljeni tudi načini za sprotno ocenjevanje programa in ocena otrokovega napredka, kar posledično pomeni tudi sprotne prilagoditve načrtovanega programa.
- Učitelji naj cilje vrednotijo glede na to, kaj otrok zmore samostojno in kar je usvojil v različnih pogojih, ne pa kaj bi moral znati v skladu z minimalnimi standardi znanj.
- Posebno skrb moramo posvečati tudi načrtovanju funkcionalnih ciljev s področja socializacije, komunikacije, čustvovanja, govora, vedenja idr.
- Otroci z MAS so v primerjavi z njihovimi vrstniki lahko aktivni veliko manj časa, kadar okoliščine oz. dejavnosti niso strukturirane kakor takrat, ko je dejavnost usmerjena in socialno vodena. Čas aktivnosti otrok je potrebno načrtovati in opredeliti.

- Vzgojno-izobraževalno delo za otroka z MAS naj bo usmerjeno v učenje, ki mu bo omogočilo čim večjo neodvisnost in samostojnost v življenju.
- Upoštevati je potrebno 13. člen ZOŠ o prehajanju med programi (pomen socialne interakcije otrok z MAS).

PRILAGODITVE

1. Organizacija pouka

Prostor:

- otrok z MAS potrebuje strukturirano okolje, kar mu pomaga pri učenju in preprečevanju motečega vedenja - zmanjša tesnobo in frustracije (izogibamo se sprožilcem, npr. zvok, preveč stvari v prostoru, zmanjšanje zahtev ...);
- otrok naj sedi na prostoru, ki mu omogoča osredotočenost na šolsko delo in čim tesnejši stik učiteljem (občasno telesno bližino, očesni stik, učenje strategij samonadzora);
- v učilnici naj bo za potrebe otrok z MAS individualen kotiček, kjer lahko izvaja samostojno delo;
- določimo prostor za učne in tehnične pripomočke – zaradi slabše razvitih organizacijskih spretnosti in sposobnosti;
- učenec lahko sedi blizu sošolca, ki mu je pripravljen pomagati, ki ga zna podpreti pri konkretnih nalogah in stiskah;
- poseben prostor za umiritev izven razreda;
- po potrebi omejitev dejavnosti na eno samo mesto ali določen prostor v šoli (rituali, ponavljajoča se vedenja).

Učinkovite strategije poučevanja, didaktični pripomočki:

- seznanitev z dnevno rutino, uporaba urnikov in zagotovitev stalnih vizualnih navodil ali opomnikov, ki otroku olajšajo razumevanje zahtev;
- povezava med določeno dejavnostjo in prostorom, kjer se le-ta odvija;
- pripomočki za dano dejavnost so shranjeni na točno določenem mestu;
- strukturiranje dejavnosti – okvir, skozi katerega vodimo otroka, kar krepi njegovo samostojnost in zmanjšuje potrebo po pomoči in

nadzoru odrasle osebe (s fotografijami, znaki, risbami, odvisno od otrokovega razumevanja);

- načrtovanje sprememb;
- učenci z MAS imajo veliko težav z zaporedjem in razporeditvijo časa, pripravimo jim opore npr. za vrstni red, način oziroma poteka dela, kako izvesti posamezen korak, zaporedje korakov dejavnosti idr.

Poučevanje in učenje

Učitelj mora biti dovolj senzibilen in odprt za prepoznavanje posebnih potreb otroka z MAS in za prilagoditev uporabe različnih didaktično-metodičnih pristopov.

V vseh vzgojno-izobraževalnih obdobjih pouk diferenciramo in individualiziramo glede na otrokove zmožnosti in posebne potrebe.

Pri otroku z MAS je potrebno identificirati tiste metode in pristope, ki otroku olajšujejo učenje, in tiste, ki ovirajo učenje ter upoštevati pri delu oboje.

Kombiniramo različne metode in pristope, ki otroku olajšujejo učenje in omogočajo optimalen učno-vzgojni dosežek (strukturirano ali strateško poučevanje, učenje strategij reševanja nalog in uporabe znanj pri reševanju problemov), direktno poučevanje (jasno določeni cilji, pravila, koraki, ki se natančno razložijo, povezave med pojmi idr., kar zahteva modeliranje, demonstracijo, povratne informacije, vodeno in samostojno izvajanje vaj), multisenzorno učenje, sprejem informacij po vseh možnih senzornih poteh.

Povezava obravnavanih tem z učenčevimi življenjskimi izkušnjami.

Navodila naj bodo kratka in jasna s sprotnim preverjanjem razumevanja le-teh, s kombinacijo ustnih in pisnih navodil (slikovnih).

Pomoč pri organizaciji zapisov.

Razdelitev kompleksnih nalog, postopkov, navodila za krajše enote.

Rabo vizualnih pripomočkov (tabel, grafov, slik itd.).

Sprotne povratne informacije učitelja o napakah, da jih učenec lahko popravi.

Uporaba računalnika.

Strukturirano poučevanje je eden od možnih načinov poučevanja, ki se uporablja po metodi TEACCH pri vzgoji in izobraževanju otrok z MAS. Pristop prilagodimo potrebam otroka in danim zahtevam. Najpomembnejši vidik poučevanja je, da otrok točno ve, kaj je naloga in kaj sledi, ko jo opravi. Ima urnik dejavnosti, naloge so lahko predstavljene pisno ali vizualno, da ve, kaj mora storiti. Naloge so zasnovane na otrokovih sposobnostih, predznanjih in potrebah, otroci se učijo korak za korakom, da se naučijo vseh temeljnih veščin. Takšen način dela zmanjšuje strah in izboljšuje pozornost in motivacijo, poleg tega pa zmanjša odvisnost od odraslega.

Otroci z MAS pogosto kažejo pomanjkanje domišljije. Težko dojemajo življenje z vidika drugega. Tudi ko se zdi, da je otrokova domišljija bujna, je domišljija omejena le na otrokova posebna zanimanja.

Lahko imajo tudi težave pri učenju branja in pisanja. Te veščine so kompleksne in zahtevajo, da se osredotočimo na:

- razvijanje zanimanja za knjige
- učenje branja
- pomoč otroku, ki ima težave pri pisanju.

Uporabimo knjige, ki so povezane z otrokovimi zanimanji. Tudi otroci, ki znajo brati, lahko berejo, ne da bi razumeli. Ne razumejo glasov različnih črk in skupin črk, zdi pa se, da zgodaj razvijejo sposobnost poznavanja pomena besed. To sposobnost imenujemo hiperleksija.

Poleg učenja branja je pomembno skrb posvečati razumevanju prebranega. Poleg konteksta in vsebine zgodbe se mora otrok zavedati tudi pomenov različnih besed in konceptov.

Nekateri imajo več težav z učenjem branja. Na pamet se naučijo imena in glasove črk, niso pa sposobni razumeti, da glasovi skupaj tvorijo besedo. Zato potrebujejo veliko pomoči, da razumejo, da imajo besede pomen in da vidijo celotno besedo, ne samo naučene črke. V takšnih primerih uporabimo večsenzorni pristop in zelo spodbudno gradivo.

Besede dobijo pomen, če jih povežemo z nečim, kar je za otroka pomembno. Zgodnjo bralno sposobnost začnemo razvijati z označevanjem stvari v okolju, v razredu označimo tiste besede, ki otroka posebej zanimajo. Otroka učimo celih besed, začnimo z znanimi. Naredimo kartice z besedo in znakom. Otrok naj pogleda sliko ter poskusi ugotoviti besedo.

Otroci z MAS težko delajo dve stvari hkrati in ju povežejo. Pri tem jim je potrebno pomagati.

Kretnje in znaki podpirajo pisni jezik in pomagajo razviti sporazumevalne, govorne in pisne veščine. Ko govorite z otrokom s sporazumevalnimi težavami, je njegovo razumevanje odvisno od konteksta, v katerem je izjava nastala, od neverbalnega sporazumevanja, govornice telesa idr.

Otroci z MAS lahko opazijo namige iz konteksta, saj razumejo rutine in njihov potek, vendar to ne pomeni, da so razumeli ustna navodila ali razlago, zakaj naj nekaj naredijo. Zato je potreben drug sistem sporazumevanja, ki pomaga otroku razumeti, kaj se bo zgodilo in podpira govorjeni jezik.

Otroci z MAS imajo težave pri razumevanju govornice telesa in izrazov na obrazu in slabše razvit očesni stik, zato ne morejo gledati osebe, s katero govorijo. Zaradi tega jim je lažje uporabiti znake kot kretnje. Pogosto eno kretnjo uporabljajo za veliko stvari.

Znaki so lahko risbe, pod katere napišemo besedo. Otroci z MAS imajo pogosto vizualno zaznavanje. Koncepte vidijo tako, da si vidno predstavljajo primer določenega koncepta (vroč ogenj, Liz Hannah, 2009).

Sistem komunikacije z izmenjavo slik (PESC) je sistem učenja sporazumevanja otrok, ki ga uporabljajo predvsem logopedi. Uporabljamo ga lahko tudi pri otrocih, ki se ne sporazumevajo z govorom ali pa pri tistih, ki uporabljajo nekaj besed. S sistemom PESC učimo otroke, da aktivno sodelujejo v sporazumevalni izmenjavi.

Imajo slabše razvito domišljijo. Lažje berejo o nečem, kar poznajo ali neleposlovne knjige o stvareh, ki jih zanimajo.

Branje in pisanje zahtevata sposobnost razvrščanja v zaporedje, kar mnogim otrokom z MAS povzroča težave. Veščine razvrščanja se lahko učijo z vzorci razvrščanja: razvrščanjem slik, jezikovne vaje lahko oblikujete z nizom kart, z vnovičnim pripovedovanjem zgodb v pravilnem vrstnem redu, z razumevanjem zvez idr.

Otrokom z MAS je včasih preprosteje samostojno pisati, če vidijo abecedo v zvezku ali na tabli, saj imajo tako vizualno pomoč za črke.

Otrok z MAS ima pogosto težave z motoričnimi veščinami: nima dovolj nadzora, da bi držal svinčnik in napisal črko. Včasih se naučijo napisati le preproste velike črke. Predstaviti mu je treba pravilen način pisanja, pokažimo mu, kako naj drži svinčnik. Riše naj na velike kose papirja, piše naj s flomastrom, na tablo, na tla, pri pisanju potrebuje pomožne črte, naj imajo vizualno oporo – npr. vidi abecedo na tabli.

Otroci z MAS so velikokrat zelo dobri pri naštevanju in urejanju števil. Veliko jih prepozna napisane številke, se jih nauči na pamet, vendar ne razumejo preprostih navodil. Zato potrebuje dobro razumevanje osnovnih konceptov števil, ki ga lahko usvojijo le s ponavljanjem praktičnih dejavnosti.

Seštevati začnete s pomočjo praktičnih predmetov. Najprej ga naučimo osnovne veščine s praktičnimi primeri, nato preidemo na zapis. Ker niso prilagodljivi v mišljenju, težko uporabljajo naučeno v drugačnem kontekstu. Pri delu uporabljamo opore, ponazorila in pripomočke (prste, kocke, številčni trak, kvadrat, poudarite matematične koncepte, kot so »več«, »manj«, »vse«, »nekaj«, »pred«, »za«). Potrebujejo veliko ponavljanja.

Otrok znanja ne pridobiva po običajem, ustaljenem vrtnem redu in v nekaterih primerih potrebuje več časa za učenje osnovnih veščin ali pa jih obvlada zelo hitro, vendar na neobičajen način.

Otrok ima samosvoj in neobičajen način razmišljanja in reševanja problemov. Učitelj mora podrobno preučiti strategije, ki jih otrok uporablja. Zato je potrebno opazovati ne samo to, kaj otrok zna, pač pa tudi, na kakšen način to zna.

Opazovanja otrok z MAS so pokazala, da se bojijo doživeti neuspeh, kritiko ali nepopolnost. Velikokrat se ne želijo preizkusiti v novih aktivnostih. Zato mora učitelj delovati vzpodbujajoče.

Nekateri teh otrok se razburijo, ko naredijo napake. Zaradi tega včasih ne morejo delati, če niso prepričani, da delo lahko dobro opravijo.

So bolj individualisti, zato jim delo v skupini predstavlja težavo in je zanje še posebej stresno, nekateri vztrajajo na popolnosti.

Zanje je značilno tudi pomanjkanje motivacije za aktivnosti, ki se otroku ne zdijo zanimive.

Nekateri otroci z MAS so motorično nespretni. Imajo težave z motorično koordinacijo, finomotoriko, z natančnostjo pri metanju in lovljenju žoge, z ravnotežjem, pri ročnih spretnostih (sposobnost skladne uporabe obeh rok – oblačenje, zavezovanje, uporabo jedilnega pribora, koordinacijo nog in stopal (vožnja s kolesom), posnemanje gibov idr).

Spodbuda, zgled in oblikovanje so tehnike, ki jih uporabljamo za učenje veščin v strukturiranem postopnem procesu.

Otroci z MAS težko sledijo verbalnim navodilom in si ne znajo predstavljati praktičnega izida pri učenju novih veščin npr. vožnja s kolesom, učenje fizičnih veščin, še posebej, če imajo težave s posnemanjem ali razumevanjem verbalnih navodil ter posploševanjem, saj težko naučeno prenesejo v druge podobne situacije. Le z oblikovanjem lahko postopoma spreminjamo otrokove veščine ali vedenje, da bi dosegli zastavljen cilj.

Težave imajo tudi s pozornostjo v razredu. Nekateri imajo povišano senzorno občutljivost, tako jih nekateri zvoki, barve, vonji in strukture vzburjajo ali motijo (prostor, kamor se lahko umakne). Za slabo pozornost in koncentracijo je velikokrat razlog premalo zanimanje za delo.

Vpeljevanje nove dejavnosti naj poteka korak za korakom, otrok potrebuje spodbudo, več časa za delo, premor pred dajanjem navodil, da nas otrok zagotovo razume, uporabo konkretnih primerov, kratka ustna navodila, poudarjanje ključnih besed, preverjanje razumevanja navodil idr. Velike težave imajo z upoštevanjem razmišljanj drugih in se ne zavedajo, da imajo svoje misli in potrebe.

Težko pokažejo empatijo do drugih, izražajo svoja čustva ali iz neverbalnih namigov ali prejšnjih izkušenj povedo, kaj se je zgodilo v določeni situaciji. Zaradi tega, se jim včasih zdi vedenje drugih nenavadno ali zastrašujoče, kar povzroči vznemirjenje, strah, nenadno agresivnost ali nepričakovano vedenje. Zato naj bodo sporočila jasna. Tudi v nestrukturiranem času naj npr. natančno vedo, kaj morajo narediti, početi.

Ko delate z otrokom z MAS, je potrebno upoštevati, da je njegovo vedenje, ki se zdi težko obvladljivo odsev težav, s katerimi se sooča. Najpomembnejši korak pri iskanju strategij je, da odkrijemo razloge za njegovo vedenje.

Preverjanje in ocenjevanje

Načine preverjanja in ocenjevanja je potrebno prilagoditi glede na otrokove posebne potrebe, motnje komunikacije in socializacije v njihovih konkretnih dejavnostih. Prilagoditve morajo upoštevati otrokova močna področja in njegove posebne potrebe.

V učenčevem individualiziranem programu mora biti jasno in konkretno opredeljeno tudi tisto predmetno področje, ki zahteva rabo učenčevega šibkega področja in katere prilagoditve učenec potrebuje.

Otroci z MAS so opredeljeni kot učenci z jezikovno-govornimi primanjkljaji, primanjkljaji na posameznih področjih učenja, gibalno ovirani ali dolgotrajno bolni. Za delo na teh področjih upoštevamo tudi navodila in prilagoditve iz omenjenih področij, ki pa jim dodamo navodila za delo in prilagoditve, ki izhajajo iz specifičnih potreb otrok z MAS:

- način posredovanja učiteljevih vprašanj (vprašanja morajo biti konkretna, enostavna, enoznačna, kompleksnejša vprašanja naj bodo razdeljena na podvprašanja, učitelj naj sproti preverja razumevanje); isto veja za posredovana navodila;
- zaradi težav pri predelovanju verbalnih informacij je potrebno tem učencem zagotoviti dovolj časa za povratno informacijo, način posredovanja le-te pa mora dopuščati uporabo vseh tistih opor, ki jih uporablja v procesu pridobivanja in utrjevanja znanja;
- prilagoditi način posredovanja odgovorov;
- podaljšan čas preverjanja in ocenjevanja znanja (ustno in pisno);
- organizacija preverjanja (preverjanje po delih, lahko na več srečanjih);
- preverjanje in ocenjevanje znanja v posebnem prostoru;
- uporaba računalnika;
- žepno računalno;
- uporaba slušalk;
- kartonček z opozorili;
- list z matematičnimi obrazci;
- kartonček s poštevankinim kvadratom;
- kartonček s pretvorniki merskih enot;
- upoštevanje skromnejšega besednega zaklada in toleranca pri vrednotenju slogovne ustreznosti;
- ne vrednotijo se glasoslovne in neglasoslovne naloge;
- toleranca pri izpuščanju, dodajanju in zamenjavi črk;
- dovoljeno je pisanje s tiskanimi črkami, veliko začetnico je treba ustrezno označiti;
- toleranca čitljivosti pisave;
- toleranca pri vrednotenju načrtovanih geometrijskih nalog;
- pri vrednotenju se upošteva, da učenec zamenja, obrača določene številke in matematične znake;
- opravljanje preverjanja in ocenjevanja s pomočnikom bralcem / razlagalcem / spodbujevalcem;

- prilagodimo obliko pisnih gradiv, več barvnih in grafičnih opor, manj vprašanj na posameznem listu, pri določenem tipu nalog vključimo nazorni zgled oz. primer reševanja idr.;
- napredovanje posameznega učenca je zelo individualno, odvisno od vrste in stopnje njegovih težav, kar je potrebno upoštevati pri podajanju učne snovi kot tudi pri ocenjevanju in utrjevanju;
- preverimo razumevanje zapisanega vprašanja.

ZAKLJUČEK

V osnovnih šolah opazujemo porast vključevanja otrok z motnjo avtističnega spektra. Sam inovacijski projekt predstavlja odziv strokovnih delavcev šole na omenjeno problematiko.

Cilj projektne skupine je bil izboljšati kakovost in učinkovitost učenja in poučevanja za otroke z MAS, ki so vključeni v program s prilagojenim izvajanjem in dodatno strokovno pomočjo, v prilagojen programu z nižjim izobrazbenim standardom in v poseben program vzgoje in izobraževanja. S strategijami odprtega in fleksibilnega učnega okolja poleg globalnih ciljev poudarjamo osebne učne cilje, individualne učne poti posameznika, ki ustrezajo njegovim sposobnostim, posebnim potrebam in interesom, identificiramo tiste metode in oblike dela, ki pri otrocih z MAS omogočijo optimalen razvoj na kognitivnem, socialno - čustvenem in komunikacijskem področju. Uveljavljamo vseživljenjsko učenje. Hkrati z izvajanjem inovacijskega projekta raziskujemo šolsko polje in vanj vnašamo razvoj inovativnosti, kar pomembno vpliva na razvoj šolskega polja in osebno rast strokovnih delavcev.

Z metodo refleksije in evalvacije raziskujemo in odstranjujemo ovire ter iščemo nove poti in priložnosti za razvoj. Vrednost refleksije nam predstavlja osebno informacijo, izkušnjo in notranji govor, ki nam pomaga razumeti podatke, ideje...

Tako so nastala strokovna priporočila za učenje in poučevanje za otroke z MAS, že ustaljenim metodam in oblikam dela smo dodali nove pristope in ustrezne prilagoditve. Gradivo tako omogoča strokovnim delavcem izbiro najustreznejših specialno – didaktičnih pristopov in prilagoditev pri načrtovanju in izvajanju vzgojno – izobraževalnega procesa.

V priporočilih poleg učenčevih znanj poudarjamo razvoj funkcionalne komunikacije, socialnih kompetenc in interakcij, razvijanje skrbi zase, pridobivanje veščin za učenje in življenje, soustvarjalnost, odgovornost, saj želimo pri otroku doseči čim višjo stopnjo socialne neodvisnosti in vključenosti v socialno okolje.

S strategijami fleksibilnega in odprtega učnega okolja ter načini učenja in poučevanja transformiramo učno-vzgojno proces, ki zagotavlja učencu ustrezne pogoje za optimalen učni razvoj in psihosocialni napredek.

Posebno pozornost posvečamo celostnemu razvoju otroka, poleg razvoja spoznavnih sposobnosti razvijamo komunikacijske in socialne kompetence, čustveno opismenjevanje, ustrezne vedenjske vzorce. Zato menimo, da bi bilo potrebno kurikulum za učence z MAS dopolniti tudi s temi področji.

Otroku z MAS je potrebno predstaviti cilje, mora vedeti in videti kaj od njega pričakujemo ter v čem je smisel njegovega učenja in dela, saj je le tako motiviran za svoje delo in učenje...Izhajamo iz otrokovih močnih področij, njegove razvojne ravni, motivacije, uspešnosti, življenjske perspektive in tako razvijamo kulturo dela. Takšen način dela poveča odgovornost, krepi sodelovanje in soustvarjalnost med starši in šolo.

Uporabniki novosti so učenci, njihovi starši in strokovni delavci v šoli.

Za vsakega otroka z MAS je potrebno zagotoviti zgodnjo obravnavo (ki naj zajema odkrivanje, diagnosticiranje, usmerjanje in spremljanje). Prav tako jim je potrebno glede na otrokove sposobnosti in posebne potrebe zagotoviti ustrezno vzgojo in izobraževanje ter kasneje tudi delo, ki jim bo omogočilo enakopravnejšo vključitev v širše družbeno okolje.

Ker imajo otroci z MAS tudi primanjkljaje na področju socializacije, čustvovanja, komunikacije in prilagajanja, je potrebno za otroka natančno opredeliti tiste primanjkljaje, ki jih je potrebno kompenzirati, da se bo znašel v širšem socialnem okolju. Prav tako pa je potrebno osvetliti otrokova močna področja, ki mu bodo, če jih bo ustrezno razvijal, omogočila, da se bo v okolju lahko uveljavil.

Za strokovne delavce, ki sodelujejo v izvajanju programa za otroke z MAS je potrebno zagotoviti ustrezno izobraževanja in izpopolnjevanje ter supervizijo.

Na šolah, kjer se izobražujejo učenci z MAS je potrebno oblikovati strokovne time, kjer naj sodelujejo različni strokovni delavci: učitelj, specialni pedagog, šolski psiholog, šolski pedagog, logoped, starši, po potrebi pa je potrebno v strokovni tim vključiti tudi zunanje sodelavce, ki otroka obravnavajo. Le tako lahko otroku z MAS zagotovimo kvalitetno vzgojno-izobraževalno delo in ustrezno pomoč staršem.

Za učence z MAS, ki so vključeni v program s prilagojenim izvajanjem in dodatno strokovno pomočjo je potrebno vključiti v izvajanje dodatne strokovne pomoči poleg specialnega pedagoga za področje jezika tudi logopeda, za področje čustvenega opismenjevanja, analizo vedenja, interpretacije otrokovih sposobnosti psihologa in za odpravljanje težav na področju vedenja, prilagajanja pa socialnega pedagoga.

Za starše je potrebno organizirati svetovanje in na šolah oblikovati skupine za samopomoč.

Strokovni delavci smo z inovacijskim projektom pridobili dragocen pripomoček in znanja za kvalitetnejše izvajanje vzgojno-izobraževalnega dela za učence z MAS. Priporočila predstavljajo model dela za učence z MAS, ki ga je mogoče izvajati tudi na drugih osnovnih šolah in šolah s prilagojenim programom.

Skozi izvajanje inovacijskega projekta smo izpostavljali osebno refleksijo in evalvacijo dela, prenos informacij med člani projektne skupine in ostalimi sodelavci, izmenjali smo primere dobre prakse in tako razširjali koncept iz delovanja na osebni ravni k prenosom sprememb v konceptu delovanja celotne šole.

Evalvirali smo naslednje didaktične elemente: organizacijo in fleksibilnost učnega programa, oblike in metode dela, delovne pogoje, pripomočke, prilagoditve, učne ure, ure dodatne strokovne pomoči, timsko povezovanje med izvajalci dodatne strokovne pomoči in učitelji, ki poučujejo učenca z MAS, sodelovanje s starši in strokovno skupino za pripravo, izvajanje, spremljanje in evalvacijo individualiziranega programa idr.

Z izvajanjem inovacijskega projekta nadaljujemo z razvijanjem modela odprtega učnega okolja, ki ga opredeljujejo štiri elementi: učitelj, učenec, didaktični pristop in socialno okolje.

Učenci so skozi procese učenja in poučevanja pridobivali občutek lastne vrednosti in razvijali svoja močna področja in tako postali soudeleženci v skupini in socialnem prostoru, kar izboljšuje kvaliteto njihovega življenja. Z izvajanjem inovacijskega projekta smo razširjali koncept z delovanja iz osebne ravni na delovanju celotne šole in širše.

Projekt predstavlja 5. raven razvoja novosti in predstavlja strokovno prilagajanje šole na novo nastalo situacijo in potrebo po drugačnih pedagoških pristopih, ki so naravnano na individualni razvoj otrokovih sposobnosti.

Vida Klun

Viri:

1. Atwood. T. (2007). Aspergerjev sindrom. Priročnik za starše in strokovne delavce. Megaton Ljubljana.
2. Center za avtizem. Naj nam uspe. 1. mednarodna konferenca Centra za avtizem, Ljubljana, 18. in 19. aprila 2008.

3. Dickinson P., Hannah L. (2008). Lahko se obrne na bolje ali kako se spopademo z vedenjskimi težavami pri majhnih otrocih z avtizmom. Center za avtizem Maribor, 2008.
4. Hannah L. (2010). Učenje mlajših otrok z motnjo avtističnega spektra. Maribor: Center za avtizem.
5. Vida Klun. 2009. Udejanjanje načel vseživljenjskega učenja – Podaljšano izobraževanje za učence s posebnimi potrebami. Zapis inovacijskega projekta. Ljutomer.
6. Jurišič B. (1991). Avtizem. Ljubljana. Zavod republike Slovenije za šolstvo.1991.
7. Jurišič B. (2006). Otrok s spektroatvistično motnjo za čim bolj samostojno življenje in delo. UC. Kržišnik in T. Battelino. UC. Izbrana poglavja iz pediatrije (str. 174–189). Ljubljana: Medicinska fakulteta univerze v Ljubljani .
8. Kratka študija: Problematika ocenjevanja, usmerjanja in izobraževanja otrok z motnjo avtističnega spektra (specifično) ter otrok s posebnimi potrebami. Center za avtizem Ljubljana. 2007.
9. Kuhar D. (2005). Šolanje avtističnih otrok. Šolsko svetovalno delo, str. 29–32. Ljubljana.
10. Macedoni-Lukšič, N.(2006). Spektroatvistične motnje. UC. Kržišnik in T. Battelino, UC. Izbrana poglavja iz pediatrije. Ljubljana. Medicinska fakulteta univerze v Ljubljani.
11. Malačič I. (2006). Aspergerjev sindrom ali visokofunkcionalni avtizem. Center za avtizem Maribor. 2006.
12. Skupina avtorjev. (2008). Naj nam uspe: Izobraževanje in avtizem. 1. mednarodna konferenca Centra za avtizem. Ljubljana.
13. SOURS. Osebe s spektroatvistično motnjo. Društvo specialnih in rehabilitacijskih pedagogov Slovenije. XVI. Izobraževalni dnevi z mednarodno udeležbo, 27. do 30. 3. 2008. Zreče.
14. Strokovna skupina za pripravo koncepta dela z učenci s posebnimi potrebami. Koncept dela učne težave v osnovni šoli. Ministrstvo za šolstvo in šport Urad za razvoj šolstva. Ljubljana 2005.
15. Whitaker P. 2011. Težavno vedenje in avtizem. Priročnik za preprečevanje in obvladovanje težavnega vedenja. Center za avtizem Ljubljana. 2011.
16. Zakon o usmerjanju otrok s posebnimi potrebami. Ur. l. 54/00. Ministrstvo za šolstvo in šport. Ljubljana.

PRILOGE

Iz prakse za prakso

KLEMEN – TODA KDO JE REKEL, DA MORAJO BITI VSI LJUDJE ENAKI?

V prispevku bom predstavila svojo vlogo izvajalke dodatne strokovne pomoči na področju dela z učenci s posebnimi potrebami, kjer se kot psihologinja glede na svoje strokovne kompetence vključujem v program s prilagojenim izvajanjem in dodatno strokovno pomočjo. Obravnavam učence z MAS, Aspergerjevim sindromom, dolgotrajno bolne, učence s selektivnim mutizmom, ADHD, učence z vedenjskimi in čustvenimi motnjami ter primanjkljaji na posameznih področjih učenja.

V tem šolskem letu obravnavam na matični šoli sedem učencev v programu s prilagojenim izvajanjem in dodatno strokovno pomoč, in sicer devet ur.

Za raziskovanje problematike MAS oz. Aspergerjevoga sindroma se moram resnici zahvaliti svojemu učencu Klemnu (ime je izmišljeno). Bil je moj prvi učenec s posebnimi potrebami z Aaspergerjevim sindromom, ki ga obravnavam in spremljam od drugega razreda osnovne šole.

S Klemnom in njegovo mamo sem se srečala, ko se je vključil v prvi razred.

Ko se je vključil v osnovno šolo, je deloval plašno in prestrašeno. Ni govoril. Na učiteljeva vprašanja v začetku ni odgovarjal, niti se ni pogovarjal s sošolci. Imel je težave pri vključevanju v oddelčno skupnost, bil je tih in neopazen. Zaupal mi je, da bi želel hoditi v takšno šolo, kjer bi bil v razredu sam, v tretjem razredu pa mi je povedal, da bi sedaj želel biti v razredu s sošolko Dašo in sošolcem Janom.

Njegovo močno področje je bilo naravoslovje in matematika, tehnika in tehnologija, računalništvo, izdelovanje avtomobilov, konstruiranje iz lego kock, njegova pisava je natančna in urejena, vendar zelo majhna. Slovenščine »ni imel rad«.

Mama je redno prihajala na govorilne ure in razgovore v šolo. Povedala je, da ga je težko pritegnila k domačemu učenju in pisanju domačih nalog. Tako je v šolo velikokrat prišel brez domačih nalog.

Zaradi dečkovih težav je mama vložila zahtevo za usmerjanje. Usmerjen je bil kot dolgotrajno bolan otrok s primanjkljaji na jezikovnem področju. Na osnovi odločbe o usmeritvi se je vključil v program s prilagojenim izvajanjem in dodatno strokovno pomočjo. Pridobil je štiri ure dodatne strokovne pomoči, tri ure je izvajala specialna pedagoginja, eno uro pa psihologinja.

Iz zdravstvene dokumentacije je bilo razvidno, da ima deček MAS – Aspergerjev sindrom in bolezen osrednjega živčevja – epilepsijo. Obravnavan je v UKC v Ljubljani, v nevrološki ambulanti.

Klemnove sposobnosti so nadpovprečne, zlasti neverbalne. Verbalno funkcioniranje je znižano predvsem zaradi emocionalnih dejavnikov, deček je močno anksiozen in zadržan v socialnih stikih, pomanjkljivo je vzpostavljanje recipročnih odnosov, preokupacije in vznemirjenja ob spremembah.

Ko sem ga začela obravnavati, je bil Klemen v prvih stikih zelo zadržan. Govoril je tiho, komaj slišno. Odgovarjal je le na vprašanja. Tudi nasmehnil se ni. Velikokrat je imel v očeh solze. Čez nekaj časa, ko se je v individualni obravnavi počutil dovolj varno, je postal njegov glas nekoliko glasnejši. Tudi sam je pričel razgovor o stvareh, ki so ga zanimale. Veliko mi je pripovedoval o tem, kaj je naredil iz lego kock ali različnega odpadlega materiala. Takrat so njegove oči zasijale, besede pa so kar vrele iz njega.

Njegova močna področja so:

- dobre splošne intelektualne sposobnosti;
- dober mehanični in vizualni spomin, dobre vidno-prostorske zmožnosti;
- matematika, tehnika in naravoslovje;
- likovna vzgoja;
- logično mišljenje (matematika);
- konstruiranje modelarstvo, oblikovanje iz kock;
- delo z računalnikom;
- dober splošni učni uspeh.

Šibka področja:

- izražanje lastnih želja (pasivnost, umik);
- komunikacija;
- dobesedno razumevanje pisnih navodil;
- branje, jezik, književnost, domišljija.

V prvih letih je v razredu izstopal po svoji šibki komunikaciji in vključenosti v razredno okolje. Pogosto je bila opazna stiska pred glasnim govorom, prisotne so bile težave s socialno interakcijo in fleksibilnostjo mišljenja. Pri pouku je dosegal dobre učne rezultate, izrazitejše težave so se pojavile pri materinem jeziku. Velikokrat je v razredu deloval odsotno in ni sledil učni situaciji, posebej pri predmetih, ki ga niso zanimali.

Ob zadolžitvah je odreagirala z jokom. Med odmori je sam sedel za mizo in čakal, da se začne pouk. Neprijetno mu je bilo, če se ga je kdo dotaknil ali ogovoril. Tudi hoja v vrsti in skupini mu je bila neprijetna, saj so se ga sošolci dotikali, največkrat ne namenoma. Gneča ga je motila.

Dosegal je prav dober učni uspeh, izstopal je pri matematiki, tehniki in tehnologiji, naravoslovju in likovni vzgoji.

Področje mojega delovanja je bilo usmerjeno v razvijanje socialnih spretnosti in kompetenc, v občutke, čustva, komunikacijo, zavedanje sebe, pozitivno samovrednotenje in samopodobo, vživljanje, sprejemanje odločitev, reševanje sporov, spopadanje s stresom in v razvoj učnih strategij.

Pri individualnih urah je bil pozitivno naravnan. Rad je prihajal k uram. Postal je samozavestnejši. Njegov govor je postal glasnejši, pričel je spontano govoriti o temah, ki so

ga zanimale, pripovedoval je o tem, kaj počne v prostem času, kaj pri očetu, ko je bil na stiku.

V 4. razredu je bil identificiran kot nadarjen učenec. Pozna svoja močna področja. Zna oblikovati svoje mnenje. Kadar je bil vprašan in je dobil dobro oceno, je pokazal svoje zadovoljstvo in veselje. Ko ni bil zadovoljen, se je še vedno razjokal. Težave je imel pri skupinskem delu, izvajanju dogovorov, s pozdravljanjem in z opravičevanjem.

Na socialnem, čustvenem in komunikacijskem področju je dosegel večji napredek v 6. razredu. K temu je veliko prispevala njegova nova razredničarka, ki je svoje učence pripravila na novega učenca. Sošolci so ga lepo sprejeli. Do Klemna so bili strpni in so mu pokazali, da jim je zanj »mar«.

Razredničarka je Klemna tudi spodbudila, da se je svojim sošolcem predstavil s svojim izdelkom iz lego kock, velikim bagrom, ki je deloval. Njegovo delovanje je podrobno opisal sošolcem. Takrat so ga tudi njegovi sošolci pričeli gledati drugače, sprejeli so ga in začeli graditi prijateljstvo.

V razredu je našel tudi svojega najboljšega prijatelja, s katerim skupaj sedi. Tudi Klemen se je na vse te spremembe v odnosih pozitivno odzival, pridobival je nove izkušnje, z njimi pa nove veščine in kompetence.

V sedmem razredu je imel težave ob izbiri izbirnih predmetov. Odločil se je za likovno snovanje in obdelavo lesa.

Doma Klemen veliko časa preživi za računalnikom ali pa iz lego kock in lesenih kock izdeluje različne predmete (avtomobile, bage, lokomotive, elektromotorje idr.). Vključil se je v modelarski krožek, se udeležil regijskega tekmovanja s čolnom, ki si ga je izdelal sam v krožku.

V šolo in domov hodi sam. Svojega prijatelja obiskuje na domu. Pot k prijatelju je bila ena prvih daljših poti, ki jih je samostojno opravil. Hodi tudi v trgovino. V odmorih se pogovarja s sošolci.

Klemen letos obiskuje 9. razred. Je pred razpotjem, kam naj se vključi po končani osnovni šoli. Odločil se je, da bo šolanje nadaljeval na srednji šoli za elektroniko. Ker šole ni v domačem kraju, se bo vozil v šolo z avtobusom.

Klemnovi starši so razvezani. Živi z mamo, staro mamo in babico. Z očetom ima stike, vsak drugi teden preživi vikend z očetom in njegovo družino. Rad gre k očetu. Sam pravi, da pri očetu najbolj občuduje to, da vse popravi in izdelava veliko strojev.

Pri mami pa najbolj občuduje to, da je pogumna, saj naredi vse, česar se loti in ker mu rada pomaga.

Klemen mi je povedal, da ima najraje mamo, očeta, Smiljana, babico in staro mamo.

Ponosen je tudi nase, ko za sošolca naredi nekaj dobrega, ko sošolca, ki je žalosten, vpraša, kaj je narobe ali sošolcu posodi zvezek, da si prepíše snov. Sam zase pravi, da je miren in tih, vendar srečen deček.

Vida Klun

